

چارچوبی برای تدوین الگوی تاب‌آوری بوم‌شناسانه شهر

سپیده موحد^۱ - دانش‌آموخته دکتری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد قزوین، گروه شهرسازی، قزوین، ایران.
منوچهر طبیبیان - استاد دانشگاه تهران، پردیس هنرهای زیبا، تهران، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۲/۲۱

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۱۱/۲۱

چکیده

شهرها به عنوان پیچیده‌ترین ساخته دست بشر با ریسک‌های گسترده‌ای (هم به دلیل وجود دامنه وسیعی از مخاطرات و تغییرات و هم به علت آسیب‌پذیری‌های چندگانه‌شان) روبه‌رو هستند. بنابراین پرداختن به رویکردهای نوین مواجهه با اختلالات و بلاهای ضروری می‌نماید. از آنجا که در حال حاضر دیدگاه غالب از تمرکز صرف بر مبنای آسیب‌پذیری و مقاوم‌سازی به افزایش تاب‌آوری در برابر اختلالات تغییر پیدا کرده، این مقاله در صدد است که با مطرح کردن بحث تاب‌آوری در حوزه شهرسازی با تدوین الگویی منسجم بتواند به ارتقای توانایی شهرها به عنوان نظام‌های پویا و خودسازمانده در مقابله با اختلالات به ویژه بحران‌های زیست‌محیطی بپردازد. در این راستا هدف مقاله حاضر، تحلیل و تعیین مؤلفه‌های تأثیرگذار بر تاب‌آوری بوم‌شناسانه براساس تفکر بوم‌شناسی شهری، دستیابی به معیارها و ایجاد الگویی برای ارتقای تاب‌آوری بوم‌شناسانه شهرهاست. روش تحقیق در این مقاله کیفی است و به منظور شناخت و تحلیل داده‌ها از روش تحلیل مضمون و ابزار تحلیلی شبکه مضامین و تحلیل مقایسه‌ای بهره گرفته شده است. بر مبنای تحلیل کیفی انجام شده، مجموعه‌ای از مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر تاب‌آوری به عنوان مقولات اصلی شکل دهنده الگوی پیشنهادی تاب‌آوری بوم‌شناسانه شهر در قالب شش زمینه اصلی (ساختار طبیعی، عملکردها و فرآیندهای بوم‌ساخت، عملکردها و فرآیندهای اجتماعی-اقتصادی، شکل شهر، نهادها و دانش و آگاهی) تبیین شده‌اند. نتایج مقاله نشان می‌دهد که تاب‌آوری بوم‌شناسانه شهرها بر مبنای دانش بوم‌شناسی شهری، تحت تأثیر بهمکنش‌های پویا میان فرآیندهای اجتماعی-اقتصادی و زیستی-فیزیکی قرار دارد که الگوی تدوین شده و معیارهای تنظیم شده در این مقاله، امکان ارتقای تاب‌آوری شهرها را میسر می‌سازد. الگوی پیشنهادی راهنمای کلی برای برنامه‌ریزان، طراحان و مدیران شهری در راستای دستیابی به تاب‌آوری بوم‌شناسانه در شهرهاست. همچنین با توجه به یکپارچه‌سازی مقولات تأثیرگذار بر تاب‌آوری، خلأ شناسایی شده ناشی از عدم وجود چارچوبی منسجم در خصوص بعد بوم‌شناسانه تاب‌آوری را نیز پوشش می‌دهد.

واژگان کلیدی: تاب‌آوری، بوم‌شناسی شهری، نظام‌های اجتماعی-بوم‌شناسانه، خدمات بوم‌ساخت.

۱. مقدمه

بی‌تردید شهرها به دلیل وجود دامنه وسیعی از مخاطرات و تغییرات و همچنین به علت آسیب‌پذیری چندگانه‌شان با خطرهای گسترده‌ای روبه‌رو هستند که منجر به ایجاد اختلال و یا تغییر در نظام می‌شود. بنابراین پرداختن به رویکردهای نوین مواجهه با اختلالات و بلایا ضروری است. از مهم‌ترین این رویکردها می‌توان به تفکر تاب‌آوری اشاره نمود که به عنوان یک مفهوم نوظهور در مباحث شهرسازی، تفکر جدیدی را در مورد طراحی شهرهایی که آسیب‌پذیری کمتری داشته و از قابلیت مقابله و خودسازماندهی بیشتری برخوردار باشند، پرورش می‌دهد. پرداختن به مقاله حاضر از این نظر حائز اهمیت است که تفکر تاب‌آوری با کمک به درک پویایی، پیچیدگی، فرآیندها و الگوها در نظام‌های شهری، ابزاری برای درک توانایی آنها برای انطباق با تغییرات و یا جذب اختلالات است. با شناخت این تفکر و عوامل مؤثر بر ابعاد مختلف آن می‌توان توانایی نظام‌های اجتماعی-بوم‌شناسانه از جمله شهرها را برای انطباق با تغییرات و همچنین خودسازماندهی افزایش داده و به اصطلاح شهرهای تاب‌آوری را در برابر فشارها، مخاطرات و بلایا ایجاد نمود. از دیدگاه دیگر نیز با توجه به مواجهه بودن شهرها با بحران‌های زیست محیطی متعدد، افزایش توان آنها برای مقابله با خطرات زیست محیطی و در نتیجه کاهش اختلالات ضروری است. از این نظر این مقاله از میان ابعاد مختلف تاب‌آوری مانند اجتماعی، اقتصادی، مدیریتی، زیرساختی، بوم‌شناسی و ساختاری و کالبدی بر بعد بوم‌شناسی^۱ تاب‌آوری به عنوان یکی از مهم‌ترین ابعاد آن تمرکز نموده که به تاب‌آوری طبیعی نظام شهری در برابر اختلالات و بحران‌های زیست محیطی اشاره می‌نماید و سعی دارد با شناخت فرآیندهای طبیعی موجود در بوم‌ساخت و نحوه تأثیرگذاری بر پویایی‌های بوم‌ساخت شهری به ارتقای توانایی شهرها برای مقابله با اختلالات و بحران‌های زیست محیطی بپردازد.

۲. چارچوب نظری

با توجه به این که در این مقاله به بررسی مفاهیمی چون تاب‌آوری، نظام‌های شهری و بوم‌شناسی و تبیین درک تاب‌آوری شهرها با بهره‌گیری از دانش بوم‌شناسی شهری پرداخته شده، در پیشینه مطالعه سعی بر این است که مختصری از تحقیقات مشابه در این زمینه ارائه گردد. سابقه مطالعات تاب‌آوری در جهان به حدود چهار دهه قبل باز می‌گردد و نخستین بار در سال ۱۹۷۳، هولینگ برای درک پویایی‌های غیرخطی موجود در اکوسیستم‌ها، واژه تاب‌آوری را به طور مشخص وارد ادبیات

۱ با توجه به آن که دانش بوم‌شناسی شامل بوم‌شناسی گیاهی، جانوری و انسانی است، بنابراین تاب‌آوری بوم‌شناسانه شهر به این موضوع اشاره می‌نماید که شهرها چگونه می‌توانند با بهره‌گیری از از پتانسیل‌ها و خدمات بوم‌ساخت ایجاد شده به وسیله گونه‌های گیاهی و جانوری و سایر ارزش‌های اکولوژیک بستر خود با بحران‌های زیست محیطی متعدد به طور طبیعی مقابله نمایند و چگونه خدمات انسانی می‌تواند منجر به تضعیف و یا ارتقای توان آنها برای مقابله و خودسازماندهی گردد.

فنی بوم‌شناسی نمود (Holling, 1973: 14). برای بررسی سابقه مطالعات مرتبط با تاب‌آوری شهرها، مطالعات انجام شده در این خصوص در خارج از ایران به سه دسته کلی تقسیم شده‌اند. دسته نخست، پژوهش‌هایی هستند که پیرامون مفهوم تاب‌آوری انجام شده و به عناصر مطرح در آن و ابعاد تاب‌آوری اشاره می‌کنند. آدگر بیان می‌نماید میان تاب‌آوری اجتماعی و اکولوژیکی ارتباط مشخصی وجود دارد و در واقع وابستگی جوامع به اکوسیستم و منابع و ساختارهای سازمانی همچون حقوق مالکیت و نحوه استفاده حکومت از منابع طبیعی، مشوق‌هایی برای استفاده پایدار یا ناپایدار هستند. از این رو آنها، مؤلفه‌های اصلی هستند که تاب‌آوری اجتماعی و بوم‌شناسانه را با یکدیگر مرتبط می‌سازند (Adger, 2000). پیکت و همکاران در پژوهش خود به بررسی مفهوم تاب‌آوری با توجه به دیدگاه علوم محیط زیستی معاصر پرداخته و نتایج بررسی آنها نشان می‌دهد که دو بعد ارتباط (یکپارچگی) و سرمایه، واکنش تاب‌آوری نظام‌های پویا را تعریف می‌کنند. هرچه نظام دارای ارتباطات و اتصالات قوی‌تری می‌شود، گسترش تغییر تسهیل شده و برای قرارگیری در معرض خطرات و حملات مستعدتر می‌گردد. نتیجه نشان می‌دهد که یک سیستم می‌تواند برای تاب‌آوری آماده باشد، هنگامی که سرمایه به طور مناسب میان در دسترس بودن و ارتباطات میان پویایی و ثابت بودن تغییر کند (Pickett et al., 2014).

دسته دوم، پژوهش‌هایی که به شناسایی اصول، معیارها و شاخص‌های تاب‌آوری در نظام اجتماعی-اکولوژیکی پرداخته‌اند (Novotny et al., 2010; Walker & Salt., 2012; Resilience Centre, 2015; Sharifi & Yamagata, 2014; Mijatović et al., 2013; Da Silva & Morera, 2014; Buyantuyev & Wu, 2009). با توجه به این که شناسایی معیارهای تاب‌آوری یکی از گام‌های مهم این مقاله در راستای تدوین الگوی تاب‌آوری بوم‌شناسانه شهر است، مهمترین مطالعاتی که در طول دهه اخیر انجام شده و معیارهایی را در زمینه تاب‌آوری بیان نموده، در ادامه و در بخش تدوین معیارهای تاب‌آوری به طور کامل بیان شده است. معیارهای بیان شده در این پژوهش‌ها، معیارهای عام تاب‌آوری هستند که با توجه به تمرکز این مقاله بر روی بعد بوم‌شناسی تاب‌آوری، تدقیق شده‌اند. دسته سوم، مباحثی هستند که به بررسی تأثیر شهرها بر بستر طبیعی و در نتیجه تاب‌آوری بوم‌شناسانه آنها پرداخته‌اند و اقداماتی را نیز در زمینه ایجاد شهرهای تاب‌آور بیان نموده‌اند. در این پژوهش‌ها، شهرها به عنوان نظام‌های اجتماعی-بوم‌شناسانه حمایت شده از طریق خدمات بوم‌ساخت مورد بررسی قرار گرفته و نتایج نشان می‌دهد توسعه شهری می‌تواند منجر به کاهش قابل توجه خدمات بوم‌ساخت شده و در نتیجه تاب‌آوری شهرها را تحت تأثیر قرار دهد. از نظر آنها برای ایجاد شهرهای تاب‌آور، طراحان و برنامه‌ریزان باید به درستی خدمات طبیعت برای یک شهر را از طریق سرمایه‌گذاری در سرمایه طبیعی آن در نظر بگیرند و در واقع ایجاد تعادل میان خدمات بوم‌ساخت و انسانی

مهمترین عامل تاب‌آوری بوم‌ساخت شهری محسوب می‌گردد (McPherson et al., 1994; Wu, 2008a; Wu, 2008b; Alberti & Marzluff, 2004; Wu & Wu, 2013). در ایران نیز در خصوص سوابق مطالعات مربوط به تاب‌آوری، می‌توان به پژوهش‌های معدودی که در جوامع دانشگاهی انجام شده و عمدتاً به بحث تاب‌آوری شهر در برابر زلزله پرداخته‌اند (Rezaei, 2010; Rezaei, 2013; Lak, 2013; Jalali, 2012)، اشاره نمود.

با بررسی مطالعات انجام شده در خصوص تاب‌آوری مشخص گردید، اگرچه پژوهش‌های متعددی در زمینه تاب‌آوری شهرها شکل گرفته‌اند و با تدوین اصول و معیارهایی، گام‌هایی در جهت ایجاد شهرهای تاب‌آور برداشته شده، اما فقدان چارچوبی مدون و بیان‌کننده کلیه مقولات تأثیرگذار بر تاب‌آوری بوم‌شناسانه شهر به عنوان یکی از مهمترین ابعاد تاب‌آوری و نحوه تأثیرگذاری آنها بر توان‌بازایی و خودسازماندهی شهر، کاملاً مشهود است. بنابراین این مقاله بر بعد بوم‌شناسی تاب‌آوری متمرکز شده و هدف اصلی آن است که با مطالعه و بررسی رویکرد بوم‌شناسی شهری که تفکر تاب‌آوری در بستر آن قابل تعریف است و همچنین بررسی سایر مفاهیم تأثیرگذار بر تفکر تاب‌آوری و تحلیل نحوه ارتباط آنها، بتوان فاکتورهای مؤثر بر تاب‌آوری بوم‌شناسانه شهر را استخراج نمود و به الگویی برای ارتقای تاب‌آوری بوم‌شناسانه شهرها دست یافت.

۲.۱. بوم‌شناسی شهری

با توجه به آن که هدف مقاله ایجاد الگویی در زمینه بعد بوم‌شناسی تاب‌آوری است، اهمیت درک اجزای بوم‌ساخت شهری و چگونگی تعاملات میان آنها ضروری می‌نماید. از این نظر از دانش بوم‌شناسی شهری به عنوان رویکردی که به درک همزیستی بشر و فرایندهای محیط زیستی در مجموعه‌های قلمرو انسانی می‌پردازد، بهره گرفته شده است. پرداختن به رویکرد بوم‌شناسی شهری، مستلزم دقت در تحولات دانش بوم‌شناسی در طی قرن گذشته است. باید در نظر داشت که

مطرح شدن پارادایم‌های مختلف در طول زمان منجر به تحولات دانش بوم‌شناسی شده و زمینه را برای تغییر در نگرش‌های بوم‌شناسی شهری فراهم نموده است. نمودار شماره ۱ که با توجه به پردازش‌های محقق براساس مرور و تحلیل ادبیات مرتبط با دانش بوم‌شناسی و بوم‌شناسی شهری (Shulenberg et al., 2008; Wu, 2008; Wu, 2014) حاصل شده، بیانگر سیر تحول بوم‌شناسی و بوم‌شناسی شهری است.

براساس نمودار شماره ۱، رویکرد جدید بوم‌شناسی شهری، شهرها را به عنوان نظام‌های اجتماعی-بوم‌شناسانه معرفی می‌نماید. واژه نظام‌های اجتماعی-بوم‌شناسانه بر وابستگی درونی انسان و طبیعت و بر روی یکپارچه‌سازی مفهوم انسان‌ها در طبیعت تأکید دارد (Adger, 2000; Walker et al., 2002; Wu, 2013). در این مقاله با بررسی مدل‌های مفهومی متعدد ارائه شده در خصوص ارتباط میان انسان و محرک‌های زیستی-فیزیکی، مدل آلبرتی و مارزلوف (Alberti & Marzluff, 2004: 248)، در تبیین ارتباط میان نظام‌های مختلف در شهرها مورد توجه قرار گرفته که براساس آن نظام‌های اصلی در محیط زیست شهری که در مقیاس‌های فضایی چندگانه عمل می‌کنند و تحولات و اثرات شهرها را ایجاد می‌نمایند، در دو گروه نظام زیستی-فیزیکی و نظام اجتماعی-اقتصادی قابل طبقه‌بندی هستند. تصویر شماره ۱ به طور خلاصه رویکرد بوم‌شناسی شهری و نقش آن را به عنوان بستر ساز درک تاب‌آوری بوم‌شناسانه نظام‌های شهری نشان می‌دهد.

براساس رویکرد جدید بوم‌شناسی شهری و مدل مفهومی بیان شده، دانش بوم‌شناسی شهری به عنوان مبنای علمی برای درک فرایندها و تعاملات انسانی و بوم‌ساخت در شهر استفاده شده که به کمک آن می‌توان تاب‌آوری بوم‌شناسانه بوم‌ساخت شهری را که تحت تأثیر تعاملات میان پدیده‌های اجتماعی-اقتصادی و زیستی-فیزیکی است، شناسایی نموده و عوامل مؤثر بر نحوه حفظ و ارتقای آن را تشریح نمود.

رویکرد

گسترش دانش بوم‌شناسی و متأثر شدن مطالعات شهری از آن

تقویت رویکردهای انسانی - بوم‌شناسانه

بوم‌شناسی در شهر

بوم‌شناسی شهری

تمرکز بر روی ارتباط الگوهای شهرنشینی و فرایندهای بوم‌شناسانه

تأکید بر رابطه میان خدمات بوم‌ساخت و رفاه انسان در محیط‌های شهری

ویژگی

شکل‌گیری بوم‌شناسی به عنوان رشته‌ای متمایز

جستار کردن رفتارهای انسانی و سازمان‌های اجتماعی در شهرها

پارادایم تعادل

پارادایم عدم تعادل

بر اساس اصول و روش‌های بوم‌شناسی منظر

مطالعه‌ی شهرها به عنوان سیستم‌های اجتماعی - بوم‌شناسانه

نوع تفکر

تعامل بوم‌شناسی و مطالعات شهری

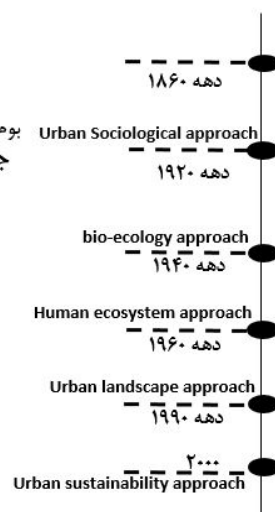
بوم‌شناسی انسانی یا دیدگاه جامعه‌شناسی شهری

اکولوژی زیستی

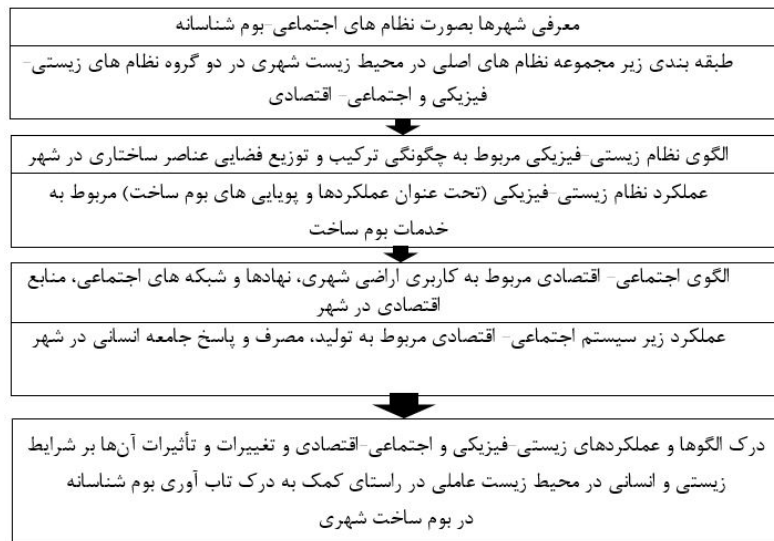
نظام شهری یا بوم‌ساخت انسانی

منظر شهری

پایداری شهری

نمودار شماره ۱: رویکردهای غالب در مقاطع زمانی

تصویر شماره ۱: رویکرد بوم شناسی شهری به عنوان بستری برای درک تاب آوری نظام های شهری

۲.۲. تاب آوری

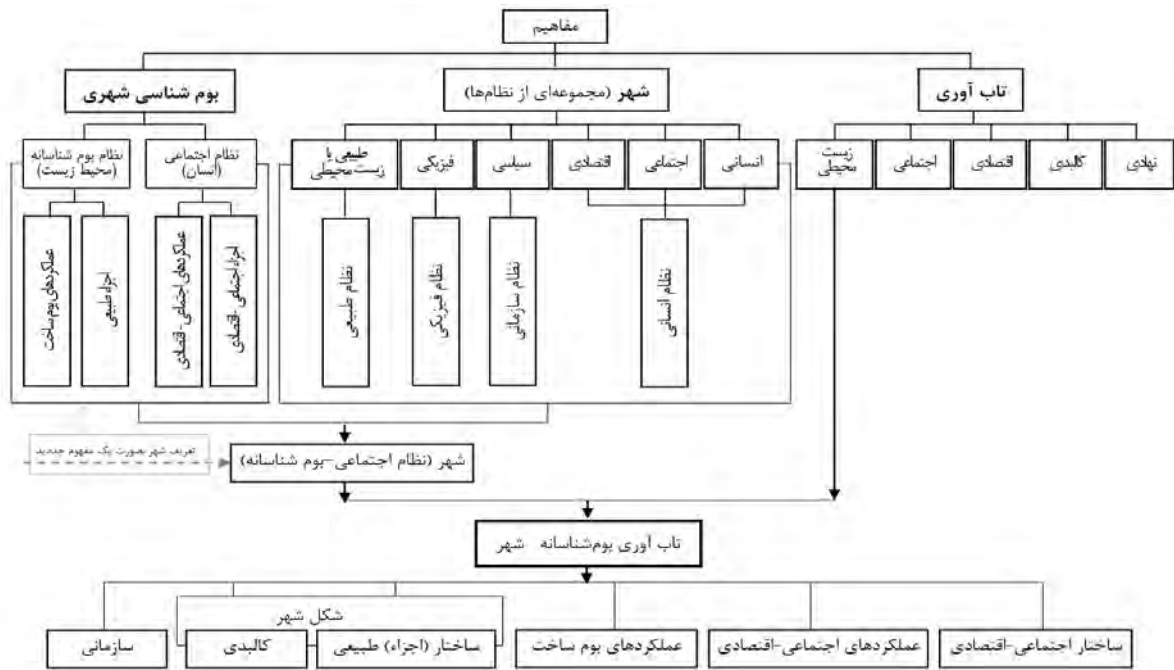
واقع این مفهوم متناسب با گفتمان مدرن راجع به تاب آوری است که بر روی حالت های ثابت متعدد، تداوم تغییر و پیش بینی ناپذیر بودن تأکید می کند. شناخت جامع و درک عمیق مفاهیمی چون نظام شهر، بوم شناسی شهری و تاب آوری و تحلیل روابط میان مؤلفه های موجود در آنها، گامی مؤثر در جهت شناخت مهمترین مقولات تأثیرگذار بر تاب آوری بوم شناسانه شهر و لازمه پیشبرد هدف اصلی مقاله به منظور تدوین الگوی تاب آوری بوم شناسانه شهر است. در تصویر شماره ۲، مدل مفهومی مقاله حاصل از مرور ادبیات تحقیق و تحلیل های محقق در قالب نموداری متشکل از مفاهیم، ابعاد، مؤلفه ها ارائه گردیده و مبنایی برای تدوین مؤلفه های تاب آوری و معیارهای تاب آوری بوم شناسانه است.

کلمه تاب آوری از لغت لاتین «resilio» به معنای انعطاف پذیری و مرتجع شدن، گرفته شده است. در جدول شماره ۱، که بر اساس مرور ادبیات حاصل شده، بطور خلاصه مفهوم تاب آوری از دیدگاه های مختلف بیان شده است.

با بررسی و تطبیق نظریات اندیشمندان مختلف در خصوص مفاهیمی چون بوم شناسی شهری و تاب آوری، می توان چنین بیان نمود که آنچه در این مقاله در ارتباط با واژه تاب آوری مد نظر است، پیرامون معنای معاصر بوم شناسی است و به توانایی یک نظام برای جذب تغییر و اختلال بدون تغییر دادن عملکرد و ساختار اصلی آن و توانایی برای سازمان دهی مجدد اشاره دارد. در

جدول ۱: تعاریف تاب آوری از دیدگاه اندیشمندان مختلف

اندیشمندان	تعریف تاب آوری
(Holling, 1996:38)	شدت اختلالی که سیستم می تواند آن را جذب کند قبل از این که ساختار نظام از طریق تغییر متغیرها و فرآیندهایی که رفتار آن را کنترل می کنند، به ساختار متفاوتی تبدیل شود.
(Miletti, 1999:210)	در زمینه مدیریت بحران، تاب آوری به معنای مقاومت و یا سازگاری با فشارهای حاصل از بلایا و توانایی برای بازیابی سریع است.
(Adger, 2000:348)	تاب آوری یک سازمان، مرتبط است با عملکرد سازمان، پایداری اجزای آن و یا حتی توانایی آن برای حفظ یک حالت محیط زیستی پایدار.
(Carpenter, et al., 2009:13)	۱. میزان تخریب و زیانی که یک سازمان قادر است جذب کند، بدون آن که از حالت عادی خارج شود؛ ۲. میزان توانایی یک سازمان برای سازماندهی مجدد خود در شرایط مختلف؛ ۳. میزان توانایی سازمان در ایجاد و افزایش ظرفیت یادگیری و تقویت سازگاری.
(Alberti, et al., 2004:241)	تاب آوری شهری به عنوان درجه، حد یا میزانی است که در آن حد شهرها قادر به تحمل تغییر هستند قبل از این که به مجموعه جدیدی از ساختارها و فرآیندها بازسازماندهی شوند.
(Folke, et al., 2004:558)	۱. میزان اختلالی که یک نظام می تواند جذب کند و همچنان در همان وضعیت اول باقی بماند؛ ۲. حد، یا درجه ای که در آن حد، نظام (در نبود سازماندهی که از طریق عوامل خارجی اعمال می شود) قادر به خود سازماندهی است؛ ۳. حد، یا درجه ای که در آن حد، نظام می تواند ساخته شود، یا ظرفیت آن برای یادگیری و انطباق افزایش یابد.
(ISDR, 2005:4)	ظرفیت یک شبکه، جامعه یا اجتماع در معرض خطرات برای سازگار شدن، مقاومت کردن یا تغییر دادن برای رسیدن به سطح قابل قبولی از عملیات و ساختار و ادامه آن. این موضوع به وسیله درجه ای که نظام اجتماعی قادر به سازماندهی و افزایش ظرفیت، آموختن از بلایای گذشته و بهبود خودش است، تعیین می شود.

تصویر شماره ۲: مدل مفهومی مقاله

۳. روش

در ادامه گام‌های طی شده به منظور تدوین الگوی تاب‌آوری بوم‌شناسانه شهر و روش به کار گرفته شده، توضیح داده شده است. با توجه به مرور تحقیقات انجام شده به وسیله محققان متعدد و عدم وجود چارچوبی مدون در زمینه تاب‌آوری بوم‌شناسانه شهر، در مقاله حاضر تلاش شده که چارچوبی منسجم در زمینه تاب‌آوری بوم‌شناسانه شهر تدوین گردد که علاوه بر بیان زمینه‌های (مقولات) تأثیرگذار بر تاب‌آوری و نحوه تأثیر هر یک از آنها، از طریق مدون‌سازی معیارهای مربوطه در هر زمینه، امکان ایجاد تاب‌آوری را در نظام‌های شهری فراهم سازد. در طی فرآیند مقاله مبتنی بر روش تحقیق کیفی برای دستیابی به الگوی تاب‌آوری، گردآوری اطلاعات با استفاده از روش‌های کتابخانه‌ای و میدانی انجام و تلاش شده که با چند زاویه‌نگری و گردآوری داده‌ها از منابع متعدد و شیوه‌های مختلف، به کار مقاله اعتبار بخشی شود. کلیه اطلاعات مورد نیاز در ارتباط با رویکرد بوم‌شناسی شهری برای درک روابط موجود در بوم‌ساخت‌های شهری و مفاهیم تاب‌آوری و ابعاد آن به منظور شناسایی مؤلفه‌های تأثیرگذار بر تاب‌آوری بوم‌شناسانه، با استفاده از اسناد مختلف گردآوری شده است.

به منظور تحلیل داده‌ها از روش تحلیل مضمون^۱ به عنوان یکی از روش‌های تحلیل کیفی (Boyatzis, Abedi Jafari, et al. 2011) و ابزار تحلیلی شبکه مضامین^۲ بهره گرفته شده است.

1 Thematic Analysis

۲ شبکه مضامین روشی مناسب در تحلیل مضمون است که نقشه‌ای شبیه تارنما را عرضه می‌کند. براساس روندی مشخص مضامین پایه، سازمان دهنده و فراگیر و روابط میان آنها نظام‌مند شده و به صورت نقشه‌های شبکه تارنما نشان داده می‌شود. مضمون یا تم مبین

مضامینی که در متن پژوهی از طریق کدگذاری داده‌ها شناسایی شده‌اند، در گروه‌های مشابه و منسجمی خوشه‌بندی و در قالب شبکه مضامین ترسیم شده‌اند و بر مبنای آنها، مجموعه‌ای از مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر تاب‌آوری تبیین گردیده‌اند. برای صحت بخشی اطلاعات حاصل شده از نظرات خبرگان نیز بهره گرفته شده است. سپس با بازبینی و تدقیق مجموعه حاصل شده، مقولات اصلی شکل دهنده الگوی پیشنهادی تاب‌آوری بوم‌شناسانه شهر در قالب شش زمینه اصلی تبیین شده‌اند. به منظور تکمیل الگوی پیشنهادی، مهمترین معیارها برای دستیابی به تاب‌آوری با مطالعه پژوهش‌های نظری و اقدامات عملی شناسایی شده‌اند. با تحلیل مقایسه‌ای، نقاط افتراق و اشتراک آنها مشخص و با یکدیگر تلفیق و سپس دسته‌بندی شده‌اند. در ادامه گام‌های طی شده به منظور تدوین الگوی تاب‌آوری بوم‌شناسانه پیشنهادی تشریح شده است.

۳.۱. تدوین مقولات تأثیرگذار بر تاب‌آوری

گام (۱) به منظور تدوین الگوی تاب‌آوری بوم‌شناسانه شهر، ابتدا می‌بایست کلیه عوامل تأثیرگذار بر تاب‌آوری را شناسایی و استخراج نمود. بنابراین مبتنی بر سه مفهوم بیان شده در مدل مفهومی مقاله شامل تاب‌آوری، بوم‌شناسی شهری و شهر، ابتدا به مرور ادبیات در خصوص تاب‌آوری در بستر شهری پرداخته و ادبیات شناسایی شده در این زمینه در سه دسته طبقه‌بندی شده‌اند؛ دسته نخست و دوم مطالعاتی

اطلاعات مهمی درباره داده‌ها و سئوالات تحقیق است و تا حدی، معنی و مفهوم الگوی موجود در مجموعه‌ای از داده‌ها را نشان می‌دهد. در تحلیل مضمون از فراوانی نسبی مضامین برای مقایسه آنها و ترسیم شبکه مضامین استفاده می‌شود.

که به بررسی و ارزیابی سرمایه (دارایی‌ها) شهر و یا نظام‌های شهر پرداخته‌اند (Allan & Bryant, 2011; Jha, et al., 2013; Carpenter, et al., 2005; Holling, 1973). شیوه‌های مبتنی بر سرمایه بر روی سرمایه‌های فیزیکی و غیرفیزیکی همچون سرمایه‌های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، طبیعی و انسان‌ها تمرکز نموده و نقش آنها را در ایجاد تاب‌آوری شهر بیان کرده‌اند. شیوه‌های مبتنی بر نظام نیز با مفهوم تاب‌آوری و در نظر گرفتن شهرها به صورت مجموعه‌ای از نظام‌های مختلف، انطباق پیدا نموده‌اند. دسته سوم نیز مطالعاتی هستند که بر روی عملکرد شهرها متمرکز شده و علاوه بر درک سرمایه و نظام‌های شهری، تاب‌آوری شهر را در جهت انجام و حفظ عملکردهای اصلی آن تعریف نموده‌اند (Cutter, et al., 2008; Campanella, 2006; Folkey, 2002; Da Silva & Morera, 2014). همچنین سایر موضوعاتی که به درک ارتباط تاب‌آوری با فرآیندهای موجود در بستر شهر کمک می‌نمایند مانند بوم‌شناسی شهری که در بخش قبل عنوان شد و موضوعات تأثیرگذار دیگر مانند شکل شهر به عنوان بستری که تاب‌آوری آن مد نظر است، بررسی شده و با تحلیل تأثیر اجزا و عناصر (Xu et al., 2011; Marsh, 2005; Cengiz, 2013) و گونه‌های شکل شهر بر عملکرد زیست‌محیطی شهر (Tratalos et al., 2007; Martins, 2012; Borrego et al., 2006; Whitford et al., 2001; et al., 2006)، رابطه آنها با تاب‌آوری مشخص شده و مهمترین مؤلفه‌های تأثیرگذار بر تاب‌آوری بوم‌شناسانه شهر استخراج شده‌اند.

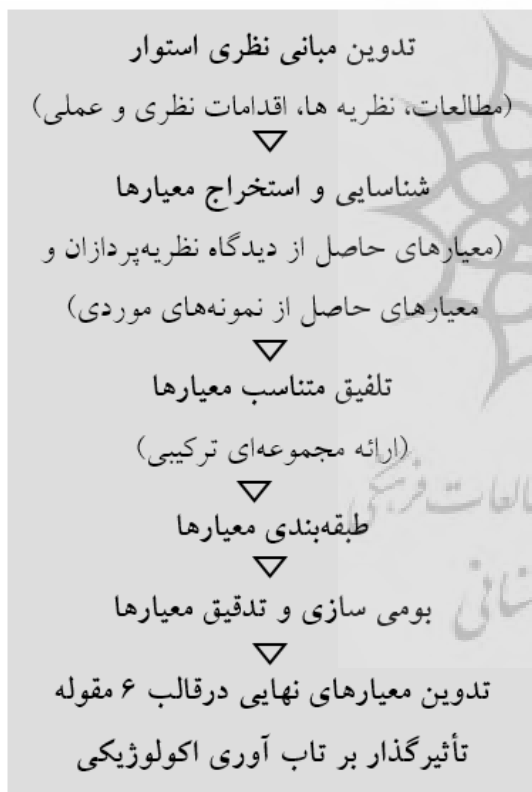
با مطالعه مهم‌ترین پژوهش‌های موجود در هر دسته و به کارگیری روش‌ها و فنون مناسب برای شناخت مضامین در متن پژوهی، مجموعه‌ای از عوامل مرتبط با تاب‌آوری بوم‌شناسانه شهر به صورت انواع مضامین شناسایی و با توجه به فراوانی آنها در منابع مختلف کدگذاری شده‌اند. با شناخت حدود ۴۵ مورد مضامین که از مجموع بررسی بیش از ۵۰ مورد پژوهش‌های نظری و عملی حاصل شده‌اند، روابط میان مضامین تحلیل شده و شبکه مضامین حاصل از خوشه‌بندی آنها در قالب مضامین پایه (کدها و نکات کلیدی متن)، مضامین سازمان‌دهنده (مضامین به دست آمده از ترکیب و تلخیص مضامین پایه) و مضامین فراگیر (مضامین عالی دربرگیرنده اصول حاکم بر متن به مثابه کل) تدوین شده است (تصویر شماره ۳). در نهایت مجموعه حاصل شده مورد بازبینی قرار گرفته و شش زمینه تأثیرگذار بر تاب‌آوری تبیین شده‌اند. جدول شماره ۲، مضمون‌های برگرفته از مرور و تحلیل ادبیات مربوطه را به همراه بیان منابع آنها به منظور مستندسازی عوامل شناسایی شده نشان می‌دهد. با توجه به گسترده بودن فرآیند تحلیل کیفی انجام شده برای استخراج کلیه مضامین مربوطه، امکان شرح تفصیلی آنها میسر نیست و به بیان اجمالی در خصوص نحوه شناسایی و تبیین آنها مطابق توضیحات فوق، جدول شماره ۲ و تصویر شماره ۳ بسنده شده است.

گام ۲) همزمان با مرور ادبیات تاب‌آوری، نمونه‌های عملی متعددی نیز در این زمینه مانند شیکاگو و نیویورک در آمریکا،

سندای در ژاپن، سیدنی در استرالیا، دارالسلام در تانزانیا، سنگاپور، پرتو در پرتغال و ... بررسی شده‌اند که از جمله دلایل انتخاب آنها می‌توان به متنوع بودن به لحاظ جغرافیایی، روبه‌رو شدن با شوک‌ها و یا قرار گرفتن تحت تأثیر فشارهای مزمن و ایجاد برنامه‌هایی در راستای دستیابی به نظام‌های تاب‌آور اشاره نمود. ماحصل بررسی پژوهش‌های نظری و اقدامات عملی انجام شده، دستیابی به معیارهای عمده تاب‌آوری مطرح در آنهاست. نحوه تدوین معیارهای تاب‌آوری در ادامه بیان شده است.

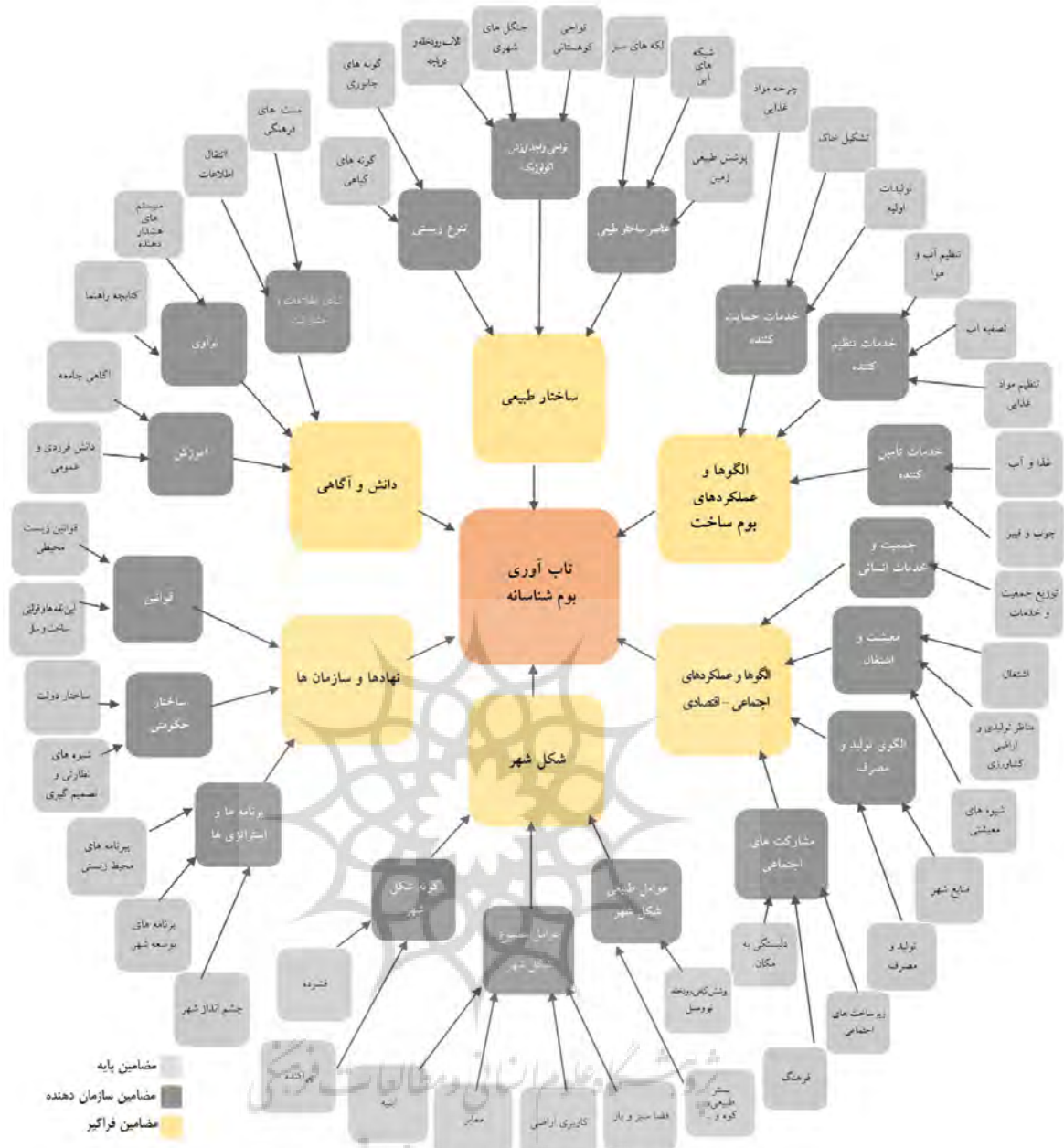
۳.۲. تدوین معیارهای تاب‌آوری

مطابق آنچه که در گام‌های فرآیند تدوین الگوی تاب‌آوری بوم‌شناسانه شهر بیان گردید، با مطالعه پژوهش‌های نظری و اقدامات عملی صورت گرفته در زمینه تاب‌آوری، مهمترین معیارها برای دستیابی به تاب‌آوری، شناسایی و استخراج شده‌اند. تصویر شماره ۴، نحوه دستیابی به معیارهای اصلی شکل دهنده الگوی تاب‌آوری بوم‌شناسانه را نشان می‌دهد.

تصویر شماره ۴: فرآیند روش شناختی تدوین معیار

۳.۲.۱) معیارهای تاب‌آوری حاصل از دیدگاه نظریه‌پردازان همان‌طور که بیان شد، با مرور ادبیات مرتبط با تاب‌آوری و مطالعه پژوهش‌های صورت گرفته (کتاب، مقالات، گزارش‌ها و ...) و همچنین سایر مفاهیم وابسته به آن مانند بوم‌شناسی شهری، بوم‌ساخت شهری و شکل شهر، اهداف و معیارهای اصلی در زمینه تاب‌آور نمودن شهرها شناسایی شده‌اند. در

تصویر شماره ۳: خوشه‌بندی مجموعه عوامل شناسایی شده تأثیرگذار بر تاب‌آوری در قالب شبکه مضامین

مانند سیل، زلزله، طوفان، سونامی و... انجام شده است. در هر یک از شهرها و کشورهای جهان به تناسب مواجهه بودن با اختلالات خاص (مخاطرات طبیعی) و یا آمادگی پیدا نمودن برای مواجهه با اختلالات عمومی و پیش‌بینی نشده، اهداف و برنامه‌هایی در قالب برنامه‌های کوتاه مدت، میان مدت و بلند مدت تنظیم شده و اقداماتی صورت گرفته است. بنابراین با مطالعه ژرف و جامع و تحلیل دقیق نمونه‌های موردی، مهمترین معیارها برای دستیابی به تاب‌آوری قابل استخراج است. مجموعه‌ای از معیارهای حاصل شده، در جدول شماره ۴، تنظیم گردیده‌اند.

جدول شماره ۳، مهمترین معیارهای حاصل از مرور ادبیات بیان شده‌اند. با توجه به آن که دیدگاه‌های بسیاری از صاحب‌نظران در خصوص معیارهای مطرح شده با یکدیگر همپوشانی دارد، در این مقاله در عین برخورداری از نگاه جامع نسبت به موضوع و در برگرفتن غالب معیارهای بیان شده، مهمترین منابع مطابق جدول زیر بیان شده‌اند.

۳،۲،۲. معیارهای تاب‌آوری حاصل از بررسی سوابق جهانی

بررسی سوابق جهانی نشان می‌دهد که در شهرهای مختلف در سراسر جهان، اقدامات متعددی در زمینه افزایش توانایی نظام شهری برای مقابله با فشارها، اختلالات و مخاطرات طبیعی

جدول شماره ۲: مضمون‌های برگرفته از مرور و تحلیل ادبیات موضوع

مضمون	نکات کلیدی متن	منابع	هدف و موضوعات مطرح شده در قالب آن
گونه‌های زیستی	گونه‌های گیاهی، گونه‌های جانوری	Simonsen et al., 2014: 4-5 Harrison et al., 2014: 52	بیان اهمیت تنوع زیستی در ارتقای تاب‌آوری بوم‌شناسانه شهر
عناصر ساختار طبیعی	شبکه‌های آبی، لکه‌های سبز، پوشش طبیعی زمین	Colding, 2007	بررسی تأثیر کاربری‌های مکمل دارای اهمیت زیست محیطی بر خدمات بوم‌ساخت و در نتیجه تاب‌آوری بوم‌شناسانه شهر
		Alberti & Marzluff, 2004: 243-244	بیان نقش پوشش طبیعی زمین و لکه‌های سبز شهری در خدمات طبیعی بستر و تاب‌آوری نظام
		Ahern, 1995	بررسی سبزراه‌ها، فواید و ویژگی‌های آنها
		Zupancic et al., 2015	بررسی تأثیر فضاهای سبز بر روی گرما و آلودگی هوا در جوامع شهری
		Novotny et al., 2010: 151-154 Resilience Centre, 2015 EPA, 2014	اهمیت زیرساخت‌های سبز و آبی شهر در بهبود خدمات بوم‌ساخت
نواحی واجد ارزش اکولوژیک	تالاب، رودخانه، دریاچه، جنگل‌های شهری، نواحی کوهستانی، اراضی کشاورزی	Bergamini et al., 2013 Gu & Subramanian, 2012	نقش مناظر تولیدی در تاب‌آوری
		Van Oudenhoven et al., 2009 Mijatović et al., 2013	بررسی تأثیر تنوع زیستی اراضی کشاورزی در تقویت تاب‌آوری
خدمات اکوسیستمی (حمایت‌کننده، تنظیم‌کننده، تأمین‌کننده)	چرخه مواد غذایی، تشکیل خاک، تولیدات اولیه تنظیم آب و هوا، تنظیم مواد غذایی، تصفیه آب غذا، آب، چوب و فیبر	Duraiappah, 2005 Wu & Wu, 2013: 222	بیان نقش و اهمیت خدمات بوم‌ساخت در تاب‌آوری بوم‌شناسانه شهر
		Alberti & Marzluff, 2004: 247	تحلیل تأثیر شهرنشینی بر روی خدمات بوم‌ساخت و خدمات انسانی
معیشت و اشتغال	الگوهای معیشتی، انواع اشتغال	Simonsen et al., 2014: 5	بیان هفت اصل در ایجاد تاب‌آوری در نظام‌های اجتماعی-بوم‌شناسانه و اشاره به اصل افزونگی و تنوع در معیشت به عنوان یکی از این اصول
		Walker & Salt, 2012	کسب درآمد و امرار معاش از طریق شیوه‌های متنوع برای وارد نمودن فشار کمتر به بوم‌ساخت و افزایش تاب‌آوری در این زمینه
خدمات انسانی	مسکن، حمل و نقل	Alberti & Marzluff, 2004: 248	بررسی ارتباط تاب‌آوری بوم‌شناسانه بوم‌ساخت‌های شهری با عملکردها و الگوهای انسانی و بوم‌شناسانه
تولید و مصرف	منابع شهر، الگوهای تولید و مصرف	Da Silva & Morera, 2014	شناسایی هشت کیفیت برای نظام‌های شهری تاب‌آور
		EEA, 2013	بررسی نقش منابع طبیعی در سلامتی و رفاه انسان‌ها
مشارکت‌های اجتماعی	زیرساخت‌های اجتماعی، فرهنگ، دلبستگی به مکان	Adger, 2000	بررسی ارتباط تاب‌آوری اجتماعی با تاب‌آوری بوم‌شناسانه
		Rezaei, 2013	ارزیابی تاب‌آوری اقتصادی و نهادی جوامع شهری در برابر سوانح طبیعی
		Cutter et al., 2010	طبقه‌بندی معیارهای تاب‌آوری جوامع در برابر بلایا
عوامل طبیعی شکل شهر	بستر طبیعی، پوشش گیاهی، رودخانه، نهر، مسیل، کوه، دره، دشت	Mikaeili & sadeghe, 2011 Parivar et al., 2013 Aminzadeh & Khansefid, 2010	نقش شبکه‌های اکولوژیک شهری در عملکرد زیست محیطی شهر
		Shulenberg et al., 2008	بررسی تعامل میان عوامل طبیعی و مصنوعی و شکل شهر
عوامل مصنوعی شکل شهر	کاربری اراضی، ساختار ابنیه، الگوی شبکه معابر، الگوی بافت	Mohammadi & Rahmati, 2013	بررسی الگوی کاربری اراضی در پراکنش آلاینده‌ها و کیفیت هوای شهر
		Alavipanah et al., 2015	رابطه میان دمای سطحی زمین با انواع کاربری پوشش و شکل‌گیری جزایر حرارتی شهری
		Ranjbar et al., 2010 Cengiz, 2013	بررسی تأثیر الگوی بافت و ساختمان‌ها بر جریان باد
		Bahrainy & Arefi, 1997	نقش طراحی شهری در پراکنش آلاینده‌های هوا
		Terjung & Louie, 1974 Marsh, 2005	بررسی تأثیر ساختمان‌ها بر دمای هوا
		Ranjbar et al., 2010 Abbaszadeh et al., 2014	بررسی تأثیر ساختار شهر (توده و فضا) و معابر شهری بر جریان باد

← ادامه جدول شماره ۲: مضمون‌های برگرفته از مرور و تحلیل ادبیات موضوع

مضمون	نکات کلیدی متن	منابع	هدف و موضوعات مطرح شده در قالب آن
گونه‌های شکل شهر	شکل شهر فشرده، شکل شهر پراکنده	Harrison et al., 2014	بیان تأثیر فرم و بافت شهری بر تاب‌آوری
		Martins, 2012	بررسی رابطه پراکندگی و فشردگی شهر با کیفیت هوا
		Borrego et al., 2006	مدل‌سازی و مقایسه تأثیر سه ساختار توسعه پراکنده، خطی و فشرده بر کیفیت هوا
برنامه‌ها و استراتژی‌های شهری	چشم‌انداز شهر، برنامه‌های توسعه شهر، برنامه‌های زیست‌محیطی	Tratalos et al., 2007 Whitford et al., 2001 Mahriyari & Rho, 2014	بررسی تأثیر شکل شهر بر عملکرد زیست‌محیطی شهر
		Cutter et al., 2008	ایجاد مدلی برای درک تاب‌آوری جوامع در برابر بلایای طبیعی
		Molin et al., 2012	بیان ۱۰ امر ضروری برای تاب‌آور نمودن شهرها به عنوان الگویی برای مدیران دولت‌های محلی
قوانین	قوانین زیست‌محیطی	Da Silva & Morera, 2014	شناسایی هشت کیفیت برای نظام‌های شهری تاب‌آور
		Duer-Balkind et al., 2013 Garmestani & Allen, 2014	بررسی نقش قوانین در ارتقای تاب‌آوری بوم‌شناسانه شهر
ساختار حکومتی / سازمانی	ساختار دولت، شیوه‌های نظارتی و تصمیم‌گیری	Badri et al. 2013	بررسی نقش مدیریت محلی در ارتقای تاب‌آوری مکانی در برابر بلایای طبیعی
		Simonsen et al., 2014: 16	بیان هفت اصل در ایجاد تاب‌آوری در نظام‌های اجتماعی - بوم‌شناسانه و اشاره به ساختار چندمرکزی دولت
آموزش	آگاهی جامعه، دانش فردی و عمومی	Molin Valdes et al., 2012	بیان ده امر ضروری برای تاب‌آور نمودن شهرها به عنوان الگویی برای مدیران دولت‌های محلی
		Krasny et al., 2009 Bryan, 2005	بررسی نقش آموزش در ایجاد تاب‌آوری
نوآوری	سازه‌های هشدار دهنده، کتابچه راهنما	Da Silva & Morera, 2014	ایجاد الگویی برای تاب‌آوری و اشاره به ارتقای دانش، آموزش و نوآوری به عنوان یکی از عملکردهای شهر تاب‌آور
		Simonsen et al., 2014: 14	بیان هفت اصل در ایجاد تاب‌آوری در نظام‌های اجتماعی - بوم‌شناسانه و اشاره به اصل همکاری و مشارکت به عنوان یکی از این اصول
تبادل اطلاعات و مشارکت	انتقال اطلاعات	Walker et al., 2002	مدیریت تاب‌آوری در نظام‌های اجتماعی - بوم‌شناسانه مبتنی بر رویکرد مشارکتی

جدول شماره ۳: معیارهای تاب‌آوری حاصل از دیدگاه‌های نظری

صاحب‌نظران	معیارهای مطرح‌شده برای دستیابی به تاب‌آوری
(Novotny et al., 2010: 144-155)	■ ایجاد عملکردهای درهم‌تنیده شده و ترکیبی در یک مکان یا زمان ■ افزونگی و پودمانگی عناصر نظام ■ حفظ و ارتقای تنوع (تنوع زیستی) و ناهمگنی ■ مدیریت پیوستگی اجزا و عناصر نظام شهری ■ ترویج تفکر ظرفیت‌تطبیقی
(Walker & Salt, 2012)	■ حفظ تنوع در نظام ■ دانش در مورد متغیرهای کند موجود در نظام ■ حفظ و بهره‌مندی از خدمات بوم‌ساخت ■ پذیرش تغییرپذیری بوم‌شناسانه ■ در هم تنیده بودن بازخوردها میان عملکردهای بوم‌ساخت و اجتماعی-اقتصادی نظام و متغیرها ■ طراحی مدولار و پودمانگی عناصر شکل دهنده نظام ■ حفظ سرمایه اجتماعی ■ تأکید بر یادگیری و نوآوری ■ ترویج حکومت و نظارت چند مرکزی
(Schouten et al., 2012: 171)	■ حفظ تنوع و افزونگی (تنوع بوم‌شناسانه، تنوع در نظام‌های حکومتی) ■ مدیریت پیوستگی و بهینه‌سازی الگوهای پیوستگی کنونی ■ مدیریت متغیرهای کند و بازخوردها و کنترل و اندازه‌گیری متغیرهای کند ■ پرورش تفکر نظام‌های تطبیقی پیچیده و بررسی آستانه‌های حیاتی در نظام ■ تشویق یادگیری ■ ایجاد زمینه اجتماعی مناسب برای اشتراک‌گذاری دانش و اطلاعات ■ حمایت از کنترل و نظارت طولانی مدت بر اجزای نظام‌های اجتماعی - بوم‌شناسانه ■ فراهم نمودن فرصت‌هایی برای تجربه و یادگیری ■ گسترش همکاری و مشارکت ■ ترویج حکومت چند مرکزی

← ادامه جدول شماره ۳: معیارهای تاب‌آوری حاصل از دیدگاه‌های نظری

معیارهای مطروحه برای دستیابی به تاب‌آوری	صاحب‌نظران
▪ حفاظت از زمین‌های حساس (تالاب‌ها و ...) ▪ انعطاف پذیری شبکه زیرساخت شهری ▪ افزایش سهم انرژی‌های تجدیدپذیر و کاهش تقاضای انرژی‌های تجدیدناپذیر ▪ تغییرپذیری و ناهمگنی فضایی ▪ حفاظت از پارک‌ها و جنگل‌ها ▪ مدیریت پسماند ▪ بهره‌مندی از تهویه طبیعی ▪ نوآوری ▪ بهره‌مندی و ارتقای نظام‌های هشدار دهنده خطر و فوریت‌ها ▪ تنوع زیستی ▪ احیای جریان‌های هیدرولوژیکی ▪ حفاظت از نواحی محیط زیستی آسیب پذیر ▪ مجاورت زیستگاه‌های مختلف ▪ شیوه‌های معیشتی متنوع ▪ تعادل اقتصادی منطقه، مالیات و سیاست‌های مالی ▪ تنوع اشتغال ساکنان ▪ برنامه‌ریزی مشارکتی ▪ انعطاف پذیری نظام ▪ مشارکت عمومی ▪ تقویت انسجام اجتماعی ▪ ارتقای حس دلبستگی مکان ▪ آموزش و سطح آگاهی	(Sharifi & Yamagata, 2014: 3)
▪ پذیرش عدم قطعیت و تغییر ▪ یادگیری از مسائل گذشته و منعکس نمودن آن در تصمیم‌گیری برای آینده ▪ تقویت سازگاری و قابل تطبیق بودن ▪ ایجاد نظام قوی و نیرومند ▪ ایجاد تنوع ▪ یکپارچگی نظام ▪ فراگیر و جامع بودن نظام برنامه‌ریزی	(Da Silva & Morera, 2014: 21-23)
▪ ایجاد یا تقویت ظرفیت نهادی و هماهنگی شهری ▪ تأمین مالی و منابع ▪ ارزیابی خطرات چندگانه ▪ حفاظت از زیرساخت‌ها ▪ محافظت از امکانات و خدمات ضروری ▪ تدوین مقررات ساختمانی و برنامه‌ریزی کاربری اراضی ▪ آموزش، تعلیم و تربیت و ارتقای آگاهی عمومی ▪ حفاظت از محیط زیست و تقویت زیست بوم ▪ تدوین طرح‌های آماده‌سازی مؤثر، شبکه‌های هشدار دهنده و واکنش سریع ▪ بازیابی و بازسازی جوامع	(Molin Valdes et al., 2012: 24-54)
▪ سرمایه‌گذاری در سرمایه طبیعی شهر و حفظ خدمات طبیعت ▪ تعادل میان خدمات انسانی و خدمات بوم ساخت ▪ ارزیابی و کاهش تأثیرات توسعه‌های شهری بر روی خدمات بوم ساخت و تنوع زیستی ▪ به حداقل رساندن اثرات بوم‌شناسانه شهرها	(McPherson et al., 1994) (Buyantuyev & Wu, 2009) (Wu, 2008a) (Alberti & Marzluff, 2004)
▪ تقویت استحکام و وابستگی درونی نظام ▪ حفظ تنوع زیستی و منابع طبیعی ▪ برنامه‌ریزی به منظور پایداری زیست محیطی ▪ تدوین برنامه‌های جامع مدیریت شرایط اضطراری ▪ ایجاد برنامه‌های ارزیابی آسیب پذیر و خطر	(Farzad Behtash et al., 2013: 36)

جدول شماره ۴: معیارهای تاب‌آوری حاصل از بررسی سوابق جهانی

معیارهای مطروحه برای دستیابی به تاب‌آوری	نمونه‌های موردی
ایجاد افزونگی و تنوع شیوه‌های معیشتی متنوع حفاظت از نواحی محیط زیستی آسیب پذیر	جوامع ساحلی شرق آفریقا کسب درآمد و امرار معاش از طریق شیوه‌های متنوع (ماهگیری، کشاورزی، توریسم، گازگری و ...) برای افزایش تاب‌آوری در این زمینه و وارد نمودن فشار کمتر به بوم‌ساخت (Walker & Salt, 2012: 64-73)
تأمین مالی و منابع	کنز، استرالیا اختصاص بودجه سالانه برای حفاظت از محیط زیست، مقابله با خطرات، به‌روزرسانی شبکه‌های هشدار دهنده و ... (Molin et al., 2012: 30-32)
مدیریت پیوستگی اجزا و عناصر نظام شهری	بریتیش کلمبیا، کانادا طراحی شبکه‌های سبز و آبی پیوسته به عنوان یک مدل پایدار (Novotny et al., 2010: 153-154)
ترویج حکومت و نظارت چند مرکزی گسترش همکاری و مشارکت	همکاری در زمینه مدیریت محیط زیست و ارتقای خدمات بوم‌ساخت به صورت همزمان و به شکل نظام چندمرکزی در جنوب آرژونتا (Resilience Centre, 2015: 17)
حفظ و ارتقای تنوع (تنوع زیستی) و ناهمگنی افزونگی و پودمانگی عناصر نظام	نیویورک، آمریکا پروژه‌های سبزسازی شهری معاصر شیکاگو، آمریکا ایجاد شبکه کوچک‌های سبز در شیکاگو (Novotny et al., 2010: 152)
فراگیر و جامع بودن سامانه برنامه‌ریزی	سوارت، هند سامانه برنامه‌ریزی فراگیر به منظور حفاظت تمامی شهروندان در برابر مخاطرات به ویژه گروه‌های آسیب پذیر جامعه (Da Silva & Morera, 2014: 101-102)
شناخت و کسب دانش در مورد متغیرهای کند موجود در نظام درهم تنیده بودن بازخوردها میان عملکردهای بوم‌ساخت و اجتماعی - اقتصادی در شهرها	تانزانیایا پروژه‌های برداشت و جمع‌آوری روان‌اب‌های حاصل از بارندگی و حفاظت از اراضی کشاورزی به منظور مقاومت در برابر اثرات خشکسالی (Resilience Centre, 2015: 9)
حفاظت از زمین‌های حساس (تالاب‌ها و ...) نظارت بر کمیت و کیفیت آب انعطاف پذیری شبکه زیرساخت شهری	میلواکی، آمریکا استفاده از زیرساخت‌های سبز راه حلی به منظور بهبود کیفیت آب و همچنین ارتقای توانایی نظام برای کنترل سیلاب (EPA, 2014)
یادگیری از مسائل گذشته و منعکس نمودن آن در تصمیم‌گیری برای آینده تقویت سازگاری و قابل تطبیق بودن	ژاپن استفاده از فناوری‌های شبکه‌ای و ابزارهای سنجش هوشمند در توسعه‌های شهری جدید در ژاپن در راستای یادگیری از حوادث طبیعی گذشته (زلزله و سونامی ژاپن) و مدیریت بهتر در آینده (Da Silva & Morera, 2014: 84)
ایجاد عملکردهای درهم تنیده شده و ترکیبی در یک مکان یا زمان	پورتلند، آمریکا برنامه خیابان‌های سبز به عنوان خیابان‌های چند عملکردی ماساچوست، آمریکا پل‌های چندمنظوره برای ایجاد اتصال میان لکه‌های سبز شهری و جابه‌جایی گونه‌های جانوری و انسان (Novotny et al., 2010: 159-162)
ایجاد نظام قوی و نیرومند	نیویورک، آمریکا مستحکم‌سازی زیرساخت‌های شهری به منظور تاب‌آور نمودن آنها در برابر مخاطرات در نیویورک آمریکا (Da Silva & Morera, 2014: 87)
ایجاد تنوع یکپارچگی نظام	سنگاپور ایجاد شبکه آبی متنوع در سنگاپور به منظور بهره‌گیری از منابع آبی مختلف و استفاده از روان‌اب‌ها و فاضلاب‌ها (Da Silva & Morera, 2014: 92)
ایجاد یا تقویت ظرفیت نهادی و هماهنگی شهری آموزش، تعلیم و تربیت و ارتقای آگاهی عمومی	ونکوور، کانادا سازماندهی نیروهای مقابله با مخاطرات متشکل از گروه‌های مردمی (Molin Valdes et al., 2012: 27-30)
پذیرش عدم قطعیت و تغییر	شیکاگو، آمریکا پذیرش تغییرات آب‌وهوایی و پیش‌بینی سناریوهای محتمل برای آینده و تدوین برنامه اقدام آب‌وهوایی^۱ (Da Silva & Morera, 2014: 82)
محافظت از امکانات و خدمات ضروری تدوین مقررات ساختمانی و برنامه‌ریزی کاربری اراضی	ایجاد تالاب‌ها به منظور ذخیره‌سازی آب سیلاب‌ها در چین ایجاد زیرساخت‌های سبز بر روی بام ساختمان‌ها، خیابان‌ها و پیاده‌روها در نیویورک آمریکا به منظور مدیریت و استفاده بهتر از روان‌اب‌ها (Molin Valdes et al., 2012: 42-44)

معیارهای مطرح‌شده برای دستیابی به تاب‌آوری	نمونه‌های موردی
■ سرمایه‌گذاری در سرمایه طبیعی شهر و حفظ خدمات طبیعت ■ ارزیابی و کاهش تأثیرات توسعه‌های شهری بر روی خدمات بوم‌ساخت و تنوع زیستی	سنجش تأثیرات شکل شهر بر مشخصه‌های عملکردی بوم‌ساخت در پنج شهر انگلیس به منظور کاهش تأثیرات و برنامه‌ریزی برای ارتقای تاب‌آوری (Tratalos et al., 2007)
■ ارزیابی خطرات چندگانه ■ تدوین طرح‌های آماده‌سازی مؤثر، سامانه‌های هشدار دهنده و واکنش سریع	کوتناک، هند جمع‌آوری اطلاعات و تهیه نقشه‌های خطرپذیر به منظور برنامه‌ریزی برای عمران شهری (Molin Valdes et al., 2012: 34-36)
■ به حداقل رساندن اثرات بوم‌شناسانه شهرها	سورابایا، اندونزی برنامه‌ریزی برای فشرده‌سازی شهری و توسعه حمل‌ونقل عمومی (Mahriyar & Rho, 2014)
■ تعادل میان خدمات انسانی و خدمات بوم‌ساخت	بررسی تأثیر فرم شهری بر روی فرآیندهای طبیعی در مرسی ساید انگلیس (Whitford et al., 2001)
■ حفاظت از محیط زیست و تقویت زیست بوم ■ مشارکت جامعه ■ آگاهی عمومی نسبت به تنوع زیستی ■ آموزش و بالا بردن سطح آگاهی نسبت به مسائل محیط زیستی	پاریس، فرانسه اتخاذ برنامه‌های تنوع زیستی؛ ایجاد دالان‌های اکولوژیک برای اتصال نواحی طبیعی گسترده، لحاظ نمودن تنوع زیستی به عنوان یک موضوع کلیدی در اقدامات شهرداری‌ها و افزایش آگاهی و مشارکت جامعه از طریق فراهم آوردن امکان رصد تنوع زیستی (Da Silva & Morera, 2014) سیدنی، استرالیا اتخاذ برنامه‌های سبزشهری؛ حفظ گیاهان بومی، حفظ زیستگاه گونه‌های گیاهی و جانوری، اتصال زیستگاه‌ها، ایجاد بام‌ها و دیوارهای سبز (Benson & Howell, 1994)

اختلالات تأثیر گذاشته و از این طریق بر تاب‌آوری شهر صدمه وارد می‌سازد. ۲) عملکردها و فرآیندهای بوم‌ساخت: متمرکز بر روابط میان عناصر، گونه‌های زیستی و خدمات بوم‌ساخت ایجاد شده به وسیله آنهاست. حفظ خدمات بوم‌ساخت و بهره‌مندی از آنها، موجب حفظ تاب‌آوری بوم‌ساخت شهری و ایجاد اختلال در آنها به وسیله خدمات انسانی، منجر به کاهش تاب‌آوری می‌گردد. ۳) عملکردهای اجتماعی-اقتصادی: مرتبط با کسب و کار و شیوه‌های معیشتی ساکنان، مشارکت و فعالیت‌های اجتماعی آنها به منظور حفظ بستر طبیعی و تأثیر بر فرآیندهای بوم‌ساخت است. ۴) دانش و آگاهی: از طریق درک روابط موجود در نظام‌های اجتماعی-بوم‌شناسانه، شناخت ظرفیت تطبیقی، پذیرش تغییر پذیری بوم‌شناسانه و بالا بردن سطح آگاهی مردم نسبت به مسائل محیط زیستی و تبادل اطلاعات در این زمینه، می‌توان به حفظ نظام در آستانه مطلوب و ممانعت از تغییر آستانه و افزایش مقاومت در برابر اختلالات کمک نمود. ۵) نهادها و ساختارهای حکومتی: از طریق مشارکت و نظارت گسترده و تدوین برنامه‌های حفاظت از محیط زیست و منابع، برنامه‌های مقابله با خطرات، پایش مخاطرات طبیعی و فشارهای احتمالی بر نظام و همچنین کنترل بر توسعه شهر و ... عاملی مهم و مؤثر بر تاب‌آوری محسوب می‌شوند. ۶) شکل شهر: نقش مهمی در تاب‌آوری نظام‌های شهری مختلف دارد. گونه‌های مختلف شکل شهر و همچنین عناصر مصنوع شکل دهنده مورفولوژی شهر از طریق تأثیر بر بستر طبیعی و کمک به حفظ و یا ایجاد اختلال در خدمات بوم‌ساخت، بر تاب‌آوری شهر تأثیر می‌گذارند. بنابراین هر یک از مقوله‌های مطرح شده به عوامل اصلی و فرعی دیگر تقسیم می‌شوند که این متغیرها و روابط میان آنها بر تاب‌آوری بوم‌شناسانه شهر تأثیرگذارند. مطابق آنچه که بیان گردید، نحوه تأثیرگذاری هر یک از شش مقوله مطرح شده بر تاب‌آوری متفاوت بوده و دو زمینه ساختار طبیعی و

به منظور دستیابی به معیارهای جامع، معیارهای حاصل از پژوهش‌های نظری و اقدامات عملی که در جدول‌های فوق تبیین شده‌اند، با یکدیگر تلفیق، نقاط افتراق و اشتراک آنها مشخص شده و دسته‌بندی شده‌اند. معیارهای حاصل شده، معیارهای عام تاب‌آوری هستند که می‌بایست در راستای هدف مقاله برای دستیابی به معیارهای مرتبط با بعد بوم‌شناسی تاب‌آوری، آنها را تدقیق و متناسب با زمینه‌های تأثیرگذار بر تاب‌آوری بوم‌شناسانه (شش زمینه حاصل شده) تنظیم نمود. بنابراین کلیه ۳۵ معیار حاصل شده، مورد مقایسه تطبیقی قرار گرفته و پس از بومی‌سازی با توجه به شرایط ایران، طبقه‌بندی شده‌اند. بدین ترتیب در نهایت از همپوشانی آنها، ۱۶ معیار اصلی حاصل شده که متناسب با شش مقوله تأثیرگذار بر تاب‌آوری تقسیم شده و در زیرمجموعه هر یک از آنها قرار گرفته‌اند.

۴. بحث و یافته‌ها

۴.۱. تبیین مهمترین مقولات تأثیرگذار بر تاب‌آوری بوم‌شناسانه شهر و رابطه میان آنها

همان‌گونه که در بخش فرآیند تدوین الگوی تاب‌آوری بوم‌شناسانه شهر بیان گردید، با مرور ادبیات مربوطه و بهره‌گیری از روش کیفی تحلیل مضمون، کلیه مؤلفه‌های تأثیرگذار بر تاب‌آوری بوم‌شناسانه شهر شناسایی شده و با تحلیل رابطه میان مضامین که در تصویر شماره ۳، بیان شد، مهمترین موضوعات تأثیرگذار بر تاب‌آوری بوم‌شناسانه شهر به صورت شش مضمون فراگیر تبیین شده‌اند. شش مقوله اصلی مطابق تصویر شماره ۵ الف، حاصل شده است؛ ۱) ساختار طبیعی: متمرکز بر عناصر شکل دهنده بستر مانند فضاهای سبز، مجراهای آبی، کوه، دریا، جنگل، زیستگاه‌ها و گونه‌های زیستی است. به طوری که ایجاد تغییر، حذف و یا نابودی آنها در محیط شهری بر روی عملکرد و توان نظام برای مقابله با

Agency <http://water.epa.gov/infrastructure/greeninfrastructure/>.

- Farzad Behtash, M., et al. (2013). »Evaluation and Analysis of Dimensions and Components of Tabriz Metropolis Resiliency«, Honar-Ha-Ye-Ziba (Memari-Va-shahrsazi), 18(3):33-42. [in Persian]
- Folke, C., et al. (2002). "Resilience and sustainable development: building adaptive capacity in a world of transformations." AMBIO, A journal of the human environment, 31(5): 437-440.
- Folke, C., et al. (2004). "Regime shifts, resilience, and biodiversity in ecosystem management", Annual Review of Ecology, Evolution, and Systematics, 35: 557-581.
- Garmestani, A. S., & Allen, C. R. (Eds.). (2014). Social-ecological resilience and law. Columbia University Press.
- Godschalk, D. R. (2003). "Urban hazard mitigation: creating resilient cities", Natural hazards review, 4:136-143.
- Gu, H., & Subramanian, S. M. (2012). Socio-ecological production landscapes: Relevance to the Green Economy Agenda (United Nations University Institute of Advanced Studies).
- Harrison, P., et al. (2014). Urban resilience thinking for municipalities.
- Hauge Simonsen, S. H., et al. (2014). Applying resilience thinking: seven principles for building resilience in social-ecological systems, Stockholm, Stockholm Resilience Centre.
- Holling, C. S. (1996). "Engineering resilience versus ecological resilience", Engineering within ecological constraints: 31-44.
- Holling, C. S. (1973). "Resilience and stability of ecological systems", Annual review of ecology and systematics:1-23.
- ISDR, UN. (2005). Hyogo framework for action 2005-2015: building the resilience of nations and communities to disasters. In Extract from the final report of the World Conference on Disaster Reduction (A/CONF. 206/6).
- Jalali, T. (2012). Resilient Reconstruction from the Urban Design Point of View, After 2003 Bam Earthquake, Ph.D. Dissertation in Urbanism, Shahid Beheshti University. [in Persian]
- Jha, A. K., et al. (Eds.). (2013). Building urban resilience: principles, tools, and practice. Washington DC, World Bank.
- Krasny, M., et al. (2009). Education and resilience: Social and situated learning among university and
- Buyantuyev, A., & Wu, J. (2009). "Urbanization alters spatiotemporal patterns of ecosystem primary production: A case study of the Phoenix metropolitan region, USA", Journal of Arid Environments, 73: 512-520.
- Borrego, C., et al. (2006). "How urban structure can affect city sustainability from an air quality perspective", Environmental modelling & software, 21(4): 461-467.
- Campanella, T. J. (2006). "Urban resilience and the recovery of New Orleans", American Planning Association, 72(2), 141-146.
- Carpenter, S. R., et al. (2009). "Resilience: accounting for the noncomputable", Ecology & society, 14: 13.
- Carpenter, S. R., et al. (2005). "Surrogates for resilience of social-ecological systems", Ecosystems 8(8): 941-944.
- Cengiz, C. (2013). urban Ecology. <http://dx.doi.org/10.5772/56314>.
- Colding, J. (2007). "Ecological land-use complementation for building resilience in urban ecosystems", Landscape and urban planning, 81: 46-55.
- Cutter, S. L., et al. (2010). "Disaster resilience indicators for benchmarking baseline conditions", Homeland Security and Emergency Management, 7(1): 1-22.
- Cutter, S., et al. (2008). "A place-based model for understanding community resilience to natural disasters", Global environmental change, 18(4): 598-606.
- Da Silva, J., & Morera, B. (2014). City resilience framework, Arup & Rockefeller Foundation. Online: http://publications.arup.com/Publications/C/City_Resilience_Framework.aspx [12/15/2015].
- Duer-Balkind, M., et al. (2013). "Resilience, social-ecological rules, and environmental variability in a two-species artisanal fishery", Ecology and Society, 18(4):50.
- Duraiappah, A. K. (2005). Ecosystems and Human Well-being: Biodiversity Synthesis; A Report of the Millennium Ecosystem Assessment. World Resources Inst.
- EEA, et al. (2013). Environmental indicator report 2013: natural resources and human well-being in a green economy.
- EPA. (2014/13/06). 'Water: Green Infrastructure', United States Environmental Protection

- 1 and 3 of Tehran Municipality”, *Environmental Studies*, 39(65): 123-132. [in Persian]
- Pickett, S. TA., et al. (2014). “Ecological resilience and resilient cities”, *Building Research & Information*, 42(2):143-157.
 - Ranjbar, E., et al. (2010). “Innovations in Climatic designing Due to the Wind Flowing through The Old Bushehr”, *Bagh e Nazar*, 7(13):17-34. [in Persian]
 - Resilience Centre, Stockholm (2017/01/04). <http://www.stockholmresilience.org>
 - Rezaei, M. (2010). Representing Resilience of Urban Communities to Reduce the Effects of Natural Disasters (Earthquake), Case Study: Tehran, Ph.D. Dissertation in Urbanism, Tarbiat Modares University. [in Persian]
 - Rezaei, M. (2013). “Evaluating the Economic and Institutional Resilience of Urban communities to Natural Disasters Using Promethe Technique. Case Study: Tehran districts”, *Emergency Management*, 2(3): 25-36. [in Persian]
 - Schouten, M. AH., et al. (2012). “A resilience-based policy evaluation framework: application to European rural development policies”, *Ecological Economics*, 81:165-175.
 - Sharifi, A., & Yamagata, Y. (2014). “Major principles and criteria for development of an urban resilience assessment index. In Green Energy for Sustainable Development (ICUE)”, 2014 International Conference and Utility Exhibition on, 1-5. IEEE.
 - Shulenberg, E., et al. (2008). *Urban ecology: an international perspective on the interaction between humans and nature* (Springer Science & Business Media).
 - Terjung, W. H., & Louie, S. S.F. (1974). “A climatic model of urban energy budgets”, *Geographical Analysis*, 6(\$): 341-367.
 - Tratalos, J., et al. (2007). “Urban form, biodiversity potential and ecosystem services”, *Landscape and urban planning*, 83(4): 308-317.
 - Van Oudenhoven, F., et al. (2009). Bridging managed and natural landscapes-The role of traditional agriculture in maintaining the diversity and resilience of natural ecosystems.
 - Walker, B., et al. (2002). “Resilience management in social-ecological systems: a working hypothesis for a participatory approach”, *Conservation ecology*, 6(1): 14.
 - Walker, B, & Salt, D. (2012). Resilience thinking: secondary students. *Ecology and Society*, 14(2).
 - Lak, A. (2013). *Regeneration a Sense of Place Attachment in Reconstruction Residential Neighborhoods After the Bam Earthquake*, Ph.D. Dissertation in Urbanism, Shahid Beheshti University. [in Persian]
 - Mahriyar, M. Z. & Rho, J. H. (2014). “The Compact City Concept in Creating Resilient City and Transportation System in Surabaya”, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 135:41-49.
 - Marsh, W. M., & William, M. (2005). *Landscape planning: Environmental applications*, Wiley.
 - Martins, H. (2012). “Urban compaction or dispersion? An air quality modelling study”, *Atmospheric environment*, 54: 60-72.
 - McPherson, G. E., et al. (1994). Chicago’s urban forest ecosystem: results of the Chicago Urban Forest Climate Project, Gen. Tech. Rep. NE-186. Radnor, PA: U. S. Department of Agriculture, Forest Service, Northeastern Forest Experiment Station.
 - Mijatovic, D., et al. (2013). “The role of agricultural biodiversity in strengthening resilience to climate change: towards an analytical framework”, *International journal of agricultural sustainability*, 11:95-107.
 - Mikaeili, A., & sadeghe, M. (2011). «Urban Ecological Network of Tabriz City And Proposed Solutions for Preservation and Development», *Environmental Researches*, 1(2):43-52. [in Persian]
 - Miletto, D. (1999). *Disasters by design: A reassessment of natural hazards in the United States*. Washington, DC: Joseph Henry Press.
 - Mohammadi, A., & Rahmati, S. (2013). «Impact of urban land use Pattern on Tehran Air Quality», *Research And Urban Planning*, 4(14):123-142. [in Persian]
 - Molin, V., et al. (2012). *How to Make Cities More Resilient: A Handbook for Local Government Leaders*, Geneva.
 - Novotny, V., et al. (2010). “Planning and design for sustainable and resilient cities: theories, strategies, and best practices for green infrastructure”, *Water Centric Sustainable Communities: Planning, Retrofitting, and Building the Next Urban Environment*, 135-176.
 - Parivar, P., et al. (2013). “Developing the Ecological Sustainable Strategies to increase Urban Environmental Resilience. Case Study: Districts

sustaining ecosystems and people in a changing world (Island Press).

- Whitford, V., et al. (2001). "City form and natural process—indicators for the ecological performance of urban areas and their application to Merseyside, UK", *Landscape and urban planning*, 57(2): 91-103.
- Wu, J. (2008a). *Toward a landscape ecology of cities: beyond buildings, trees, and urban forests Ecology, planning, and management of urban forests* (pp. 10-28): Springer.
- Wu, J. (2008b). "Making the case for landscape ecology an effective approach to urban sustainability", *Landscape journal*, 27(1): 41-50.
- Wu, J., & Wu, T. (2013). *Ecological resilience as a foundation for urban design and sustainability Resilience in Ecology and Urban Design* (pp. 211-229): Springer.
- Wu, J. (2014). "Urban ecology and sustainability: The state-of-the-science and future directions", *Landscape and Urban Planning*, 125: 209-221.
- Xu, H., et al. (2011). "Spatial and temporal analysis of urban heat Island effects in Chengdu City by remote sensing". In *Geoinformatics, 2011 19th International Conference on*, 1-5. IEEE.
- Zupancic, T., et al. (2015). *The impact of green space on heat and air pollution in urban communities: A meta-narrative systematic review*, David Suzuki Foundation Vancouver.

۱۲۶

شماره سی و سه

زمستان ۱۳۹۸

فصلنامه
علمی-پژوهشی

مطالعات
پدید

چاپ و جوی برای تدوین الگوی تاب آوری بوم شناسانه شهر

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی